

TRANAN - POPULATIONSSSTORLEK OCH VAL AV HÄCKNINGSBİOTOP I VÄSTMANLAND

Sören Larsson

I boken Sveriges Fåglar (SOF 1978) anges tranan häcka sparsamt till sällsynt i södra och mellersta Sverige på mossar och myrmarker. I boken Natur i Västmanland omnämner Bengt H Girell Ersbomossen i Sala kommun samt någon mossar i Norbergs kommun som häckplatser för tranor. Vidare nämner Girell någon tranlokal i Surahammars kommun i en uppsats i Vår Fågelvärld 1973. Några tranlokaler finns också nämnda i de rapporter som de senaste åren sammanställts vid Länsstyrelsen i Västmanlands läns Naturvårdsenhet gällande översiktliga naturinventeringar av kommuner i länet. I övrigt finns vad jag kunnat se ingenting skrivet om tranan i

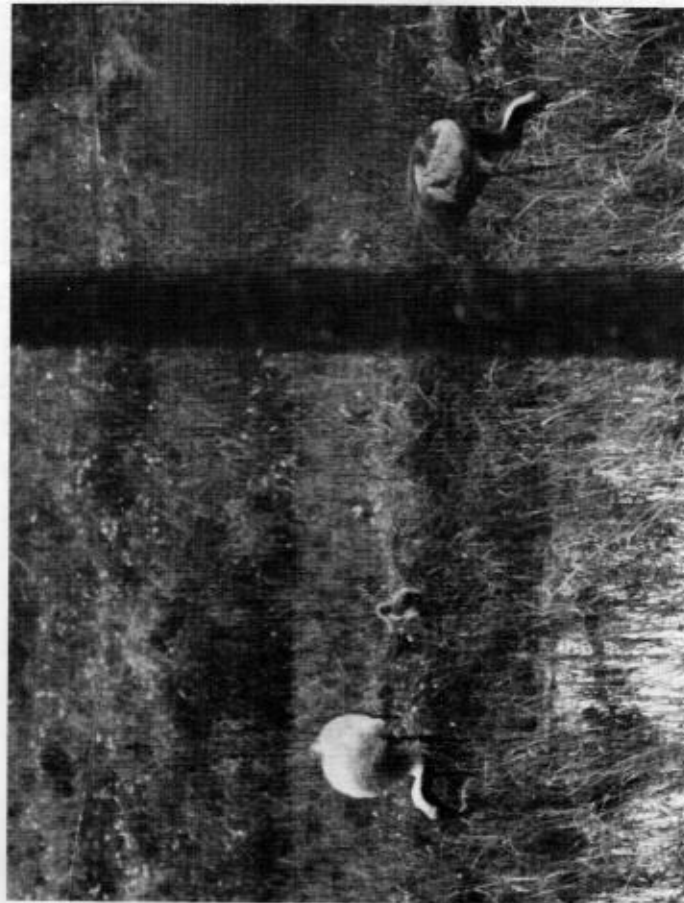

Fig. 1 Tranfamiljen provianterar. Foto: Tom Sävström

vårt landskap. Detta är märkligt eftersom tranan ändock är en av våra mest iögonfallande och legendariska fåglar. Ornitologerna i landskapet har heller inte visat något större intresse för tranan. Först på 1970-talet insändes de första rapporterna till rapportkommittén (Lrk) om häckande tranor.

1979 utsåg Västmanlands Ornitologiska Förening (VOF) tranan till landskapsinventeringsart. Det skeddes då ut ett extra upprop till VOFs samtliga kommunombud samt till några andra personer som bedömdes kunna kärna till något om arten. 1980 utsåg Sveriges Ornitologiska Förenings (SOF) Forskningskommitté tranan till riksinventeringsart. Resultaten från dessa undersökningar ligger till grund för denna uppsats.

Inventeringens målsättning

Anledning till att tranan inte fångat västmanlandsornitologernas intresse tidigare kan bero på dels dess ofta svårtillgängliga uppehållsplatser och dess undantagna levnadssätt, dels också artens stora störningskänslighet vid häckplatsen.

Undersökningen syftade till att finna tranans häckningsrevir. Genom att från mitten av april till början av maj månad lyssna efter tranornas revirrop (de fanfarrop där hanen och honan ropar samtidigt) är det lätt att konstatera inom vilket område tranparet ämnar häcka, eftersom dessa rop nästan utan undantag utförs i häckningsreviret. På det sättet undviker man att störa under den känsligaste tiden. Längre fram kan man sedan undersöka om tranparet finns i reviret.

Vid de ovannämnda undersökningarna i vårt landskap ställdes p g a störningsrisken därför inga krav på att finna tranornas bon eller att redovisa några häckningsresultat. Av de inkomna rapporterna att döma har dock de flesta som rapporterat även konstaterat att häckning ägt rum. Där häckning inte konstaterats kan detta bero på misslyckad häckning i ett tidigt skede eller att paret inte häckar just det året, ofta unga par enligt Bylin (1980). Jag kommer i denna redovisning inte att särredovisa konstaterade häckningar och häckningsrevir. Däremot har jag inte tagit med lokaler, från vilka endast en fågel rapporterats. En ensam fågel utsluter inte att den häckar i närheten men det kan också vara fråga om en fågel i ett näringsrevir.

Häckningsrevirets biotop

Jag har klassat samtliga kända häckningslokaler i landskapet till biotoper. I tabellen i fig. 2 visas fördelningen kommunvis och totalt.

Med slättsjö menas näringsrik sjö i jordbrukslandskap, de som i allmänt tal benämns "fågelsjöar".

	Hå	Lj	No	Li	Sk	Ar	Kö	Fa	Su	Ha	Nb	Sa	Vä	Totalt antal	% av totala
Slättejö	1	1	7	1				4				6		20	14,9
Skogstjärn med angränsande myr	4	4	12	2	1	2	13	9	1	9	1	57		57	41,9
Myr med göllar el vattenförande stråk	8	5	1	5	6	3	7	3	12	1	51			51	37,5
Mosse				2								4		6	4,4
Näringsrik vik i ollagrotrof sjö	1				1									2	1,8
Summa	14	9	2	26	9	1	4	2	24	0	12	31	2	136	

Fig. 2 Häcklokaler för trana i Västmanland fördelade biotop- och kommunvis

Med myr och myrområden menas områden som får sin vattentillförsel via diken från omkringliggande marker. Till denna biotop räknas alla kärr. I några fall förekommer blandmyrar, dvs mossebiotop inom delar av ett kärrområde. Dessa har också förts till biotopen myrområden.

Med mosse avses högmossar, dvs områden som erhåller sin vattentillförsel genom nederbörden. Dessa områden består av sammanhängande fasta vitmosselager omgärdade av en sank kärrbård, s k lagg.

Som framgår av fig. 2 utgör tranans häckbiotop i Västmanland i huvudsak av tre biotoper. De flesta häckningarna har hittats vid skogstjärnar, i flera fall till ytan mycket små tjärnar. I nära nog samtliga fall är tjärnarna eller sjöarna sänkta, de är näringsrika och det växer bårder av bladvass (*Phragmites communis*) och starrer vid stranden. Myrområdet i anslutning till dessa sjöar kan ha olika beskaffenhet och likaså mycket varierande areal. Vid vissa lokaler sträcker sig en öppen myr vida omkring, vid andra lokaler kan den öppna delen inskränka sig till något tiotal meter bred zon och därefter vidtar ett av pors, skvattram och tall tätt igenvuxet myrområde eller ren skogsmark.

Myrområde med göllar eller vattenförande stråk (bäckar) är en lika viktig häckbiotop för tranan. Denna biotop har också många drag som överensstämmer med skogstjärnen. Alltid förekommer bladvasområdet kring de sankaste partierna. Vattenområdena utgörs dock av små områden medan den öppna myrytan ofta har betydande areal. Här ingår också de skogssjöar som sänkts helt och numera utgörs av stora starrmader.

15 % av tranlokalerna ligger vid slättejöar. Det är för mig en överraskande hög siffra och biotopen måste anses som betydelsefull med tanke på det ringa antalet tillgängliga slättejöar i detta område.

Häckningar på högmossar måste anses som ovanligt i vårt landskap. Endast två häckningar har hittats vid näringsrika vikar i s k "storlomsjöar". Jag misstänker att denna biotop är underrepresenterad. Flitigare eftersök av tranor i bl.a Hällefors, Nora och Skinnskattebergs kommuner kommer förmodligen att påvisa flera häckningar i denna biotop.

Boplatsens belägenhet

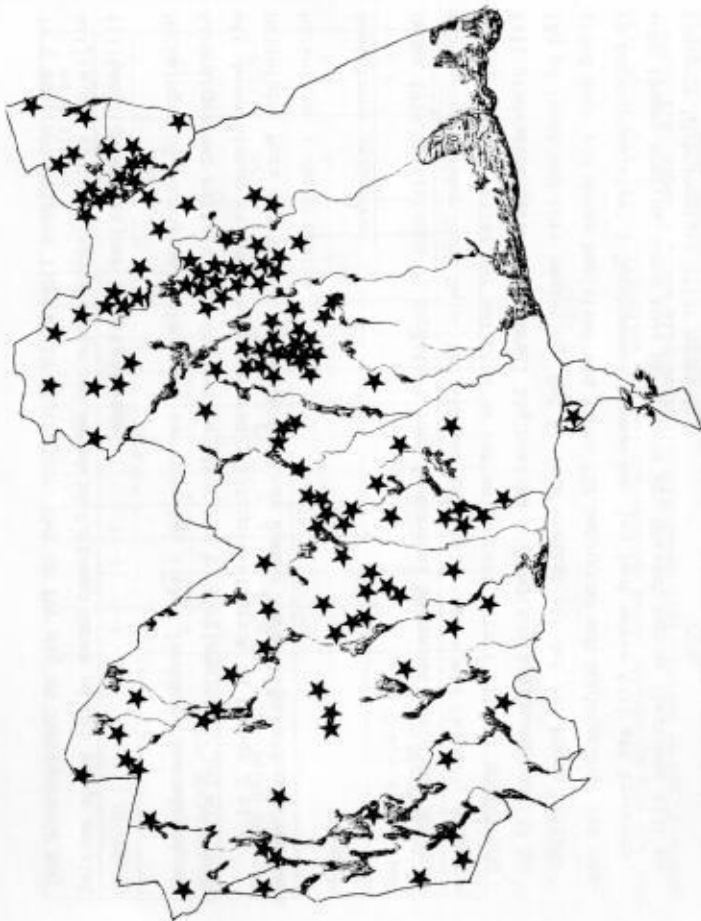
Under 1979/80 hittades 35 boplatser inom kommunerna Skinnskatteberg och Surahammar (Sören Larsson) och Sala (Karl-Gunnar Källebrink och Kjell Eklund). Av dessa låg 31 på tuvor eller öar omflutna av vatten, mycket ofta i eller i anslutning till bladvasruggar. I något fall låg boet på en ö mitt uti sjön. 4 bon (13 %) låg på tuvor med torr omgivning. Det är dock troligt att det var högre vattenstånd även vid dessa boplatser vid tiden för bebyggnad och äggläggning. Vid några häckningsplatser i Surahammars kommun har jag lagt märke till att tranorna inte lägger boet på samma tuva påföljande år, däremot kan de återkomma till en tidigare häckningstuva efter några år.

Avgörande för om tranan skall accepteras en lokal för häckning är bl.a möjligheten att lägga boet vattenomflutet. Den fria sikten från boet tycks inte ha så stor betydelse. Som exempel kan nämnas ett par boplatser i Surahammars kommun, där den öppna ytan inte är mer än 1-2 ha och i det ena fallet låg boet endast tio meter från den täta skogskanten. Liknande förhållanden rapporteras från boplatser i Norbergs (Tommy Lennartsson muntl.), Lindesbergs (Mats Andersson muntl.) och Sala kommuner (Kjell Eklund muntl.).

Populationens storlek

Studerar man de topografiska kartorna över landskapet och ser till de lokaler där häckande tranor har hittats, så finner man en mängd lokaler med lämplig häckningsbiotop som inte har inventerats. Därför misstänker jag att flera häckande tranor ännu inte upptäckts.

För att lättare åskådliggöra utbredningen av tranans förekomst i Västmanland har samtliga tranlokaler markerats på karten i fig. 3. Jag har vidare valt att ange samtliga kända häckningslokaler kommunvis och att samtidigt ge min bedömning av inventeringseffektiviteten. Någon kursiv anser att detta är olämpligt med tanke på artens störningskänslighet. Men tranan är en av de fågelarter som vi västman-

Figur 3. Den häckande trapppopulationens utbredning i Västmanland. ★ anger en häcklokal.

landsornitologer måste hjälpa till att bevara och öka kunskeperna kring. Därför bör det idag kända också redovisas.

Hällefors kommun: 14 lokaler är kända och alla hyser varsitt trapppar. Min bedömning är att det kan finnas minst 10 par till i kommunen.

Lokalerna: Pensartorp, Sandsjön, Flosjöhyttan, Loka, Fisklösen, Björnhöjdmossen, Havsjön, Sunnsjön, Västeråsossen, Tomossen, Dammsossen, Römyren, Rostamossen och Lackalanstjärnen.

Nora kommun: Endast två par är kända från två lokaler. Dessutom finns rapporter om sommarakttagelser av tranor från ytterligare 4 lokaler. Jag tror att tranor häckar vid minst 10 lokaler i kommunen.

Lokalerna: Kultermossen och St. Andsjön.

Ljusnarsbergs kommun: 10 par från 10 lokaler är kända. Med tanke på att alla dessa lokaler ligger i kommunens västra delar torde minst det dubbla antalet

vara närmare det faktiska antalet.

Lokalerna: Bjurmossen, Salbmossen, Komorossen, Lamotjärnarna, Martjärnsmossen, Stormossen, Nittmossen, Dammtjärnarna, Rödmyren och Havsödmossen.

Lindesbergs kommun: 26 par vid lika många lokaler. Kommunen är välinventerad.

Lokalerna: Hökasjön, Flaxkärrret, Stormossen, Enkärrsbäcken, Sörtjärn, Lövsjön, Bråtmossen, d Innansjön, Dammsjön, Gransjön, Morskogsjön, Spannarbodasjön, Madsjön, Unnasjön, N. Brunnnsjön, Österhammarsjön, Djuramossen, Laxatjärn, Ötjärnen, Flagen, Luntan, Kultasjön, Aslatjärnen, Österängsjön, Lilla Andsjön och St. Aspasjön.

Arboga kommun: Tranan har en enda säker häcklokal i trakten. Tillfälliga häckningar på två andra lokaler är kända (Eriksson 1981).

Skinnskattebergs kommun: 9 par vid lika många lokaler är kända. Jag tror att det kan finnas det dubbla antalet häckande par i kommunen.

Lokalerna: Nedre Vettern, Kyrkmossen, Hömossen, Stormossen, Örmossen, Kalven, Bråtmossen, Myrbjörken och Lilla Råsen.

Köpings kommun: 4 par på lika många lokaler är kända. Jag tror att det är nära det faktiska antalet.

Lokalerna: Vitmossen, Braxsjömmossen, Kaxmossen och Grytmossen.

Fagersta kommun: Endast 2 par vid 2 lokaler är kända. Kommunen bör hysa minst 10 par.

Lokalerna: Sör Morsjön och Öxögenen.

Surahammars kommun: 26 par vid lika många lokaler är kända. Tranan är väl bevakad i kommunen varför alla par torde vara kända.

Lokalerna: Stenramen, Bosjön, Öketjärnen, Torvmossen, Djupen, Östra Välsjön, Västra Välsjön, Fanflukan, Ulvramen, Granramen, Toröveln, Stenbjörn, Gölmossen, Norrsjön, Källdalemossen, Gottricksmossen, Gläpmsossen, Stingsmossen, Långbrömsossen, Näcksjön, Långmossen, Farnjölen, Lönnbrömsossen, Homsjön, Toftsjön och Stora Flyten.

Hällsthammars kommun: Någon häckning av trana har aldrig rapporterats från kommunen.

Sala kommun: 34 par vid 31 lokaler är rapporterade. Kommunen är välinventerad varför samtliga par torde vara kända.

Lokalerna: Vitmossen, Sunnheden, Skennaten, Höskovsmossen, Myckelmossen, Krokmossen, Harsjön, Olov-Jons damm, Dragmossen, Stormossen, Gråsmossen, Sjömossen, Gavelbarken, Rotfallssjön, Fläcksjön, Helgromossen, By-Östersjön, Skrivardammen, Gärbarken, St. Toften, N. Tappebosjön, Gorgen, Färneboöven, Alkmossen, St. Bomossen, Utanmossen, Lissjömmossen, Skogsbyvsjön, N Ringmossen, Ekeby mossen och N Långmossen.

Norbergs kommun: 12 par vid lika många lokaler är kända. Då stora delar av kommunen inte är inventerade tror jag att det finns tiotalet par till.

Lokalerna: Ungerns utlopp, Spjutén, Gattjärn, Tranmossen, Hjortromossen, Mörtjärnen, Stenpussarna, Cäsjö Dammsjö, Storsjön, Stora Flomyren, Stora Finnartjärnen och L. Malmtjärnen.

Västerås kommun: 2 par kända vid 2 lokaler. Det torde knappast finnas något mer par i kommunen.

Lokalerna: F d Mesjön och Långmossen.

Av ovanstående framgår att den kända häckande populationen av trana i Västmanland under 1979/80 uppgick till 141 par. Eftersom jag erhållit uppgifter om att det inom relativt stora områden inte eftersökts tranor, uppskattar jag beståndet till ca 190 par i vårt landskap.

I ett område från Lindesbergs kommun genom södra Skinnskattebergs, Surahammars och Sala kommuner samt upp till Norbergs kommun finns idag 75 % av den kända tran-

Fig. 4 Provirianterande trana. Foto: Erik "Plur" Jansson

populationen i landskapet. Stora variationer föreligger beträffande tätheten i olika områden. I hela landskapet finns det i genomsnitt 1,6 häckande tranpar per 100 km² totalareal (inkl. sjöar). Som jämförelse kan nämnas att det i Kronobergs län finns ca 1,7 par/100 km² (Nilsson 1981) och i Gästrikland 1,5 par/100 km² (Bylin 1980 b). För de välinventerade kommunerna gäller följande tätheter. I Surahammars kommun innebär 26 par en täthet på 7,0 par/100 km² eller 1,7 par/atlasruta, för Lindesbergs kommun 1,9 par/100 km² och Sala kommun 2,8 par/100 km².

Hur stor har populationen varit tidigare ?

Att tranor i sen tid försvunnit från några lokaler som dikats ut känner jag till men om de därvid etablerat sig på nya lokaler i trakten är okänt. Jag har heller inte funnit några uppgifter som tyder på att tranan en gång i tiden varit vanligare eller ovanligare än vad den nu är. Jag vet dock att den så sent som på 1940-talet häckade vid Lundby gård i Västerås nere i Mälardalen (Hans Avelin muntl.). Ytterligare uppgifter om gamla tranlokaler vore intressant.

Önskade undersökningar

Genom de radarstudier av flyttande fåglar som startade i Skåne 1972 (Alerstam & Bauer 1973) har vi möjlighet att följa förändringar av antalet insträckande tranor till Sverige.

För Västmanlands del är det nu av stort värde att tranlokaler eftersöks i de områden där detta ännu inte skett. Vi bör känna till samtliga häckningsplatser. Genom undersökningar i Gästrikland har Kjell Bylin (1980 a) visat på att tranan ofta misslyckas med häckningen. Hos 38 kontrollerade par gav endast 24 % av de lagda äggen flygga ungar. Liknande resultat har erhållits vid rastplatserna på Öland under hösten (Ahlén 1977). För Kronobergs län anger (Nilsson 1981) att två tredjedelar av tranparen kläcker fram ungar och i genomsnitt får varje häckande tranpar 1,00 ungar flygga. Önskvärt vore att någon fiffig och arbetsvillig ornitolog någon gång framöver tar sig an uppgiften att undersöka tranans häckningsframgång i de olika biotoper vi har i vårt landskap.

Naturvårdsdiskussion

Vi har idag en ganska stor stam häckande tranor i Västmanland. Arten är emellertid mycket känslig för störningar vid boet och ställer dessutom stora krav på häckningsplatsens hydrologiska förhållanden.

Dikningsverksamheten i skogs- och jordbruket utgör ett hot mot tranans häckningslokaler. Jag skulle önska att samtliga idag kända häckningslokaler i framtiden

ÄR FÖRSURNINGEN ETT HOT MOT FÅGELFAUNAN ?

Per Ålind

Att försurningen av mark och vatten är ett av de största miljöproblemen i dagens Sverige torde det knappast råda delade meningar om. I Västmanlands län är det främst de norra och nordvästra delarna som är speciellt utsatta (Ålind 1978, Rosén 1979). Försurningsituationen i den del av landskapet som räknas till Örebro län är än mer alarmrande (Fiskerinjämnden i Örebro län 1978). Sammantaget är sjöarna inom mer än hälften av landskapet allvarligt hotade vid en fortsatt försurningsutveckling.

Försurningen påverkar i första hand de organismer som lever direkt i vattnet. Den mest påtagliga effekten är att fisken minskar i antal eller helt försvinner, en följd av att fortplantningen försämras eller helt upphör att fungera vid alltför låga pH-värden. När fiskpopulationerna reduceras eller elimineras sker ofta en ökning av vissa andra djurgrepp som t.ex. trollsländelarver och tofsmygglarver. Gemensamt för dessa är att de normalt betas kraftigt av sjöns fiskbestånd. Andra djurgrepp som snäckor och musslor försvinner däremot, förmodligen en direkt effekt av den ökade surhetsgraden.

Resultat som presenterats under senare tid (Andersson 1981, Eriksson m.fl. 1978, Eriksson m.fl. 1980) har gett vid handen att fisk och sjöfågel i många fall konkurrerar om de tillgängliga bytesorganismerna. Näringsfattiga sjöar där fiskbestånden reduceras eller helt slagits ut av försurningen utnyttjas därför flitigare av insektsätande andfåglar än sjöar av motsvarande typ med föga påverkade fiskbestånd. Däremot försvinner fiskätande sjöfågel som lom och skrak från den försurade sjön i takt med att fiskbeståndet minskar.

Det är dock inte bara sjöfågel som kan antas bli påverkade av försurningsutvecklingen. I Amarnisområdet i södra Lappland har Erik Nyholm funnit att svartvita flugsnappare som häckade i strandkanten av en sjö med lågt pH-värde fick mycket skadliga ägg samt ägg helt utan skal (Lundblad 1981). Däremot var äggen i bon placerade längre från stranden normala. Enligt Nyholms teori har bäcksländor som lever i sjön ackumulerat aluminium. En sekundär effekt av försurningen är nämligen att de flesta tungmetaller inklusive aluminium i allt större utsträckning lakas ut från marken. Metallföreningarna hamnar till sist i sjöarna där djur som lever på eller i bottensedimentet blir speciellt utsatta. Bäcksländorna har på detta sätt fått i sig allt större mängder aluminium. Flugsnapparena som

undantas från dikningsverksamhet, där förändringarna i de hydrologiska förhållandena kan förväntas bli så stora att risk föreligger att tranorna lämnar lokalen. Det är den viktigaste naturvårdsåtgärden för att behålla den goda stammen vi idag har.

Skogsavverkningar i närheten av häckningsplatsen under olämplig tidpunkt (april och maj/månad) innebär förstörd häckning det året. Även friluftslivet kan innebära att häckningar förstörs vissa år. Vid förläggning av vandringsleder, nya fritidsfiskeanläggningar, fritidsbyar, orienteringstävlingar m m bör i fortsättningen hänsyn tas till våra tranor.

De naturintresserade som vill uppleva tranor vid häckningsplatsen kan göra det genom att besöka någon av våra slättsjöar. Där är fåglarna vana vid mänsklig aktivitet och man kan beskåda tranorna på säkert avstånd utan större risk för att förstöra häckningen.

Slutligen tackas alla som lämnat rapporter och därmed bidragit till kännedomen om tranans förekomst i landskapet. Det gäller särskilt Per Carlsson (Ljusnarsberg), Tomas Carlsson (Hällefors), Mats Andersson och Jan-Erik Malmstigen (Lindesberg), Bo Eriksson och K-G Källebrink (Sala) och Tommy Lennartsson (Norberg).

REFERENSER

- Ahlén, I. 1977. Faunavård Stockholm: Liber
Alerstam, T. & Bauer, C.-A. 1973. A radar study of the spring migration of the Crane (*grus grus*) over the southern Baltic area. Vogelwarte 27:1-16
Bylin, K. 1980 a. Tranans (*grus grus*) uppträdande under häckningstiden. Vår Fågelvärld 39: 15-19
Bylin, K. 1980 b. Inventering av häckande tranor (*grus grus*) en jämförelse mellan olika metoder. Vår Fågelvärld 39: 21-24
Eriksson, U. 1981. I Arbogatrakten hotade - hänsynskrävande fåglar. Stencil
Nilsson, S.G. 1981. Tranan i Kronobergs län - beståndsstorlek, biotopval, beståndsförändringar och häckningsframgång. Nilvus 11:69-81
Lrk Västmanland. Arkiv över tranobservationer i Västmanland.

Sören Larsson, Häkantorpsgratan 9, 72476 Västerås